

UDC: 349.2::342.565.2(497.11)"1830/..."

CERIF: H240, H250, H300, S146, S148

DOI: 10.51204/HLH_24101A

Војислав БИЛБИЈА*

УСТАВ КАО ИЗВОР РАДНОГ ПРАВА СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ

У раду ће бити сагледани уставни Кнежевине Србије (1830–1882), Краљевине Србије (1882–1918), наши уставни у међуратном периоду (1918–1945), уставни ФНРЈ и СФРЈ (1945–1992), Устав СРЈ (1992–2003), Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора (2003–2006), уз посебан осврт на Устав Републике Србије од 2006. године, из угла радног права. Устав је извор радног права с обзиром на то да уставна начела представљају оквир за израђување система заштите и система радних односа. Осим тога, уставни садржај гаранције економских и социјалних права која припадају радницима, али гарантују и грађанска права и основне слободе, који се, ипак, остварују и на месту рада. Правни систем се због тога труди да створи услове за њихово деловито остваривање, док, када је реч о економским и социјалним правима, томе нарочито доприноси радно право својим институцијама.

Кључне речи: *Радно право. – Устав. – Укидање феудализма. – Самоуправљање.*

1. УВОД

Сваки савремени устав садржи неколико уставних начела о раду.¹ Норме које се налазе у овој врсти правног акта могу да гарантују слободу рада, право на рад, право радника и послодавца на

* Студент четврте године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, bilbijavojislav@gmail.com.

1 Anton Ravnić, *Osnove radnog prava – domaćeg, usporednog i međunarodnog*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb 2004, 466.

удруживање, право на штрајк итд.² Негде оне могу да буду и одређеније и да у себи имају одредбе које би радно време ограничиле на највише осам сати дневно или 42 сата недељно.³ Равнић такође истиче да је на уставним судовима националних правних поредака да одлуче да ли начела у подручју рада имају природу програмских норми или норми непосредне примене.⁴ Уставе из националне правне историје сматрамо важним у обликовању домаћих одредби у радном праву, посматрано из оба угла могуће природе уставних норми.

Устав, као највиши правни акт, спада у хетерономне изворе радног права.⁵ Што се тиче хијерархије извора радног права, ту се јавља хијерархијска специфичност – коју Лубарда, цитирајући Џинсена (*Jeansen*), назива „правном архитектуром“ заснованом на начелу „правила о минимуму“ – у односу на класичну теорију о изворима права.⁶ Наиме, у радном праву извор права више правне снаге садржи само минимум за запослене, тако да се извором права ниже правне снаге може само дерогирати мање повољна норма извора права више правне снаге, што Лубарда назива „релативном индерогабилношћу социјалног јавног поретка“.⁷

Као извор радног права устав је значајан у двоструком смислу.⁸ Прво, устав утврђује основне принципе економског и политичког система (што представља полазну основу за изградњу радног законодавства).⁹ Основна начела економског система – попут начела тржишне привреде, отвореног и слободног тржишта или равноправности приватне и других облика својине – јесу оквир за успостављање система запошљавања и система радних односа.¹⁰ Други смисао значаја уставних одредби произилази из тога што гарантују основна права и слободе грађана, који се остварују на раду и на основу рада.¹¹

2 *Ibid.*

3 *Ibid.*, 466–467.

4 *Ibid.*, 467.

5 Бранко Лубарда, *Увод у радно право: са елементима социјалног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2021, 79.

6 *Ibid.*, 71.

7 *Ibid.*

8 Љубинка Ковачевић, Боривоје Шундерић, *Радно право*, Службени гласник, Београд 2021, 39.

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*, 39–40.

11 *Ibid.*, 40.

За развој радног права, устав и уставно право имају историјски и актуелни значај.¹² Историјски значај се састоји у томе што је радно право као самостална грана права настало са појавом првих устава крајем XVIII века.¹³ У уставе из овог периода унете су декларације човека и грађанина, и садржали су у својим одредбама норме којима су били уређени елементи радног права, као самосталне гране права.¹⁴ Овим уставима било је загарантовано: право својине, слобода рада и слобода уговарања.¹⁵

Што се тиче поделе устава по односу према радном законодавству, Лубарда као главну карактеристику устава бивших социјалистичких земаља истиче „солидарност без слободе“, односно одсуство политичког плурализма и својинских слобода (које се огледа у укидању или одузимању приватне имовине), али уз социјалну сигурност и сигурност запослења.¹⁶ Као пример за овакав тип устава аутор наводи Устав Руске Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике (РСФСР) из 1918. године, где је као једно од начела наведено ликвидирање приватне својине над средствима за производњу и проглашавање земљишног фонда, шума, река, руда, банака, пољопривредних предузећа и сличног општенародном имовином, како би се укинуле класе у друштву и успоставило социјалистичко уређење.¹⁷

Уставе либералних правних држава (нпр. Устав Руске Федерације и Устав САД-а), као уставе земаља тржишне привреде и политичке демократије, карактерише „слобода без солидарности“.¹⁸ На другој страни налазе се устави низа држава, нарочито у Европи, који у својим основним начелима истичу концепт правне и социјалне државе (нпр. СР Немачка, Француска, Шпанија, Турска, Хрватска) – „слобода и солидарност“.¹⁹ На крају, Лубарда Устав Републике Србије из 1990. године класификује као онај који у својим начелима имплицитно истиче концепт правне и социјалне државе, а Устав наше државе из 2006. године као компромис либералне и социјалне државе.²⁰

12 Александар Ђорђевић, *Уставне гаранције радних права у Републици Србији – радној равни аспект*, мастер рад (необјављен), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 12.

13 *Ibid.*

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Б. Лубарда, 79.

17 Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2020, 99.

18 Б. Лубарда, 79.

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*

Што се тиче поделе људских права, биће изнете две поделе: 1) грађанска, политичка, економска, социјална и културна права; 2) права прве генерације (грађанска и политичка права), права друге генерације (настала у XIX и XX веку, заснована на левичарској критици прве генерације и инсистирању на заштити економских, социјалних и културних права); трећа генерација људских права (права солидарности, историјски најмлађа).²¹ Сматрамо прву и другу генерацију људских права повезаним са материјом радног права, с обзиром на постојање грађанских, социјалних и економских права међу правима те две генерације.

Када је у питању периодизација развоја домаћег радног права, Поповић износи поделу на три периода.²² Први период обухвата развој радног законодавства и радног права до конституисања Југославије као државе 1918. године, други период почиње стварањем Југославије и траје до завршетка Другог светског рата, док трећи период траје од завршетка Другог светског рата.²³ Ова периодизација нам се чини прихватљивом, с тим што уочавамо потребу и четвртог периода, након напуштања социјалистичког поретка у земљи, тако да ћемо нашу тему разматрати у оквиру назначених периода.

2. УСТАВИ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Након стицања аутономије Кнежевине Србије 1830. године султановим хатишерифом, поставио се проблем да ли власт треба вршити према турском или неком другом систему.²⁴ Кнез Милош – који је, према Слободану Јовановићу, „владао Србијом онако како би владао један паша српске народности“, чија је владавина „била у ствари деспотизам“ – након Милетине буне ипак је на крају одлучио да изда устав земљи, који је, с обзиром на православни празник који је био слављен на дан издавања устава 1835. године, био назван „Сретењским уставом“.²⁵ Марковић истиче како је овај устав, рађен под видним утицајем француског Устава из 1791. и француске Уставне повеље из 1814. године²⁶ – „француски расад у турској шуми“;

21 Миодраг Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска људска права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2021, 26–27.

22 Теофило Поповић, *Радно људско право*, Службени гласник СФРЈ, Београд 1980, 14.

23 *Ibid.*

24 Ратко Марковић, *Уставно људско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2022, 96.

25 Слободан Јовановић, *Уставобраништво и њихова влада (1838–1858)*, Издавачка књижевница Геце Кона, Београд 1933, 3.

26 Р. Марковић, 96.

како то пише Сипријен Робер (*Cyprien Robert*).²⁷ Станковић износи становиште Поповића да је, осим француске, био очигледан уплив и немачке правне традиције, док су Љушић и Кандић сматрали да је Сретењски устав био писан без икаквих страних утицаја.²⁸

Један од одељака Сретењског устава био је насловљен као „Опште-народна права Србина“, где се, осим личних права, гарантују и извесна права специфична за тадашње друштво у Србији, што Станковић означава као јасан прекид са заостацима турске владавине и феудализма.²⁹ Кулук (обавеза грађана да бесплатно раде на изградњи мостова, путева и сличних државних или општинских објеката) био је забрањен.³⁰ Старим и болесним чиновницима се гарантује државна пензија.³¹ Према Лубардином мишљењу, клице права на рад у Сретењском уставу садржане су у начелу да сваки држављанин Србије може имати чиновничко или друго јавно звање.³² Такође, било је забрањено успостављање ропских односа, што је било садржано у члану 118 Сретењског устава: „Како роб ступи на српску земљу, од онога часа постаје слободним, или га ко довео у Србију, или сам у њу побјегао“.³³

Од одредаба значајних за радно право, а садржаних у тзв. Турском уставу из 1838. године, односно султановом хаџишерифу, издвојили бисмо раније формулисану, а овим документом потврђену, забрану принудног рада – кулука.³⁴ Током важења овог устава донесен је и Грађански законик, 1844. године, чијим је одредбама, у глави „О најму“, први пут регулисано питање заснивања радног односа.³⁵ Овом нормом дефинисано је да „уговор најамни постаје онда, кад се ко обвеже, какву службу чинити (или послужити), или што начинити за опредељену награду у новцу“.³⁶ Грађанским закоником из 1844. године прихваћена је облигациона концепција уговора о раду.³⁷ До-

27 В. Петров, М. Станковић, 114.

28 *Ibid.*

29 *Ibid.*, 115.

30 В. Петров, М. Станковић, 115.

31 Р. Марковић, 97.

32 Б. Лубарда, 80.

33 Члан 118 Устава Књажевства Србије из 1835. године (Сретењски устав), Миодраг Радојевић (прир.), *Српски устави: од 1835. до 1990. године: са уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, Грамагик, Београд 2004.

34 Б. Лубарда, 80.

35 Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804–1914*, Институт за правне и друштвене науке Правног факултета Универзитета у Крагујевцу / НИП Погледи, Крагујевац 2008, 409.

36 *Ibid.*

37 Облигациона концепција уговора о раду полази од поставке да односе између послодавца и радника треба разумети као облигационе односе засноване

ношењем Еснафске уредбе, 1847. године, регулисани су радни односи у занатству и трговини.³⁸

Следећи, тзв. Намеснички устав из 1869. године, у оквиру наслова „О правима и дужностима грађана уопште“ наводи и „право на сва државна звања“.³⁹ Устав Краљевине Србије из 1888. године, „радикалски“, који Лубарда оцењује као најнапреднији српски устав и истиче његово издвајање по свом демократском карактеру у српској уставности, у Делу II – Уставна права српских грађана, проглашава слободу рада, забрањује признавање и давање племства, а успоставља слободно удруживање, које укључује слободу синдикалног удруживања и удруживање послодаваца.⁴⁰ Устав из 1901. године, назван и Априлски устав, важио је тек нешто више од две године, а упамћен је по томе да није доследно примењиван.⁴¹ Овим уставом је материја радног права била регулисана на сличан начин као и уставом из 1888. године.⁴² Уставом из 1903. године започиње процват грађанске демократије у Србији, који је пратио и настанак законског акта из радноправне материје 1910. године – Закона о радњама.⁴³ На крају, Лубарда уставе Кнежевине Србије и Краљевине Србије квалификује као уставе који гарантују „слободу без солидарности“.⁴⁴

3. УСТАВИ „ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

Након Првог светског рата и успоставе Краљевине СХС, 12. децембра 1920. године конституисана је Уставотворна скупштина чија је главна функција била доношење устава нове државе.⁴⁵ Нови устав, назван Видовдански устав, коначно је усвојен 28. јуна 1921. године.⁴⁶ Овај устав је, са аспекта радног права, осим класичних одред-

на уговору. Одредбама првих грађанских законика уговор о раду био је квалификован као подврста уговора о најму. Љубинка Ковачевић, *Правна субординација у радном односу и њене границе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2013.

38 М. Павловић, 409.

39 Устав Књажевства Србије из 1869. године, члан 24, <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Ustav%20knjazevstva%20Srbiije%201869.pdf>, приступљено 19. марта 2024.

40 Б. Лубарда, 80.

41 В. Петров, М. Станковић, 129.

42 *Ibid.*, 128.

43 Б. Лубарда, 80.

44 *Ibid.*, 79.

45 В. Петров, М. Станковић, 132.

46 *Ibid.*

би о грађанским правима, у одељку који је носио назив „Део трећи. Социјалне и економске одредбе“ предвидео и, по угледу на немачки Вајмарски устав из 1919. године – значајан корпус економских и социјалних права.⁴⁷ У том смислу, прихватљива је Станковићева оцена да је Видовдански устав направио очигледан корак напред у односу на српске предратне уставе, с обзиром на то да су у области радног права и у областима повезаним са радним правом била гарантована права заштите радне снаге од стране државе у привредним односима „у духу правде и отклањања друштвених супротности“, старање државе о општим хигијенским условима, посебна заштита мајки и мале деце, бесплатна лекарска помоћ за сиромашне.⁴⁸ Такође, било је предвиђено и оснивање Привредног савета, који је требало да изради социјално и привредно законодавство.⁴⁹

Овим правима треба придодати и одређена индивидуална права радника зајамчена Видовданским уставом, нпр. право на ограничено радно време (које се прописује законом), право на мере за безбедност и заштиту радника (а „жене и недорасли“ морају да се посебно заштите), право на синдикално организовање, право на колективно преговарање, итд.⁵⁰ Право на штрајк није било експлицитно предвиђено, мада га Устав није ни забрањивао.⁵¹ Прокламовано је начело да су сва звања у свим струкама државне службе доступна свим држављанима, при чему полицијски, финансијски и шумарски чиновници нису имали пасивно бирачко право за изборе посланика.⁵² Ипак, Видовдански устав, прожет начелом „отклањања друштвених супротности“, није признавао право радника на партиципацију – „нема одредаба о радничком праву надзора и сарадње у управи предузећа“,⁵³ а и она права која су прокламована нису остварена у пракси, а многа од њих су била суспендована обичним законима.⁵⁴

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*

49 *Ibid.*, 135–136.

50 Б. Лубарда, 80.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*, 80–81.

53 *Ibid.*, 80.

54 В. Петров, М. Станковић, 136. Више о гарантијама радних права у Видовданском уставу вид. у: Љубица Кандић, „Социјално-економске одредбе Видовданског устава и Вајмарски устав“, *Зборник радова* 3/1969, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, 321–337; Д. Симовић, И. Крстић Мистрицеловић, „Проширивање традиционалне уставне материје – социјалне и економске

Солидаристичка теорија, која се формирала у области доктринарних и филозофских дела, а која је сматрала да држава треба да интервенише у радне односе ради заштите националних интереса – према Шундерићевом мишљењу, имала је утицаја на раније споменути Вајмарски устав, као и на Видовдански устав.⁵⁵ На основу горе наведених норми као и самог начела „отклањања друштвених супротности“ прокламованог у Видовданском уставу, као и мишљења других аутора, Шундерић прихвата могућност да је уставодавац састављао одредбе под утицајем солидаристичке теорије. С обзиром на велике друштвене разлике у новоформираној држави, логично је прибегавање за средствима државне интервенције у сваком аспекту живота, па тако и у области радних односа.

Нови устав који је 1931. године, сопственим актом „са вером у Бога и срећну будућност Краљевине Југославије“, краљ Александар Карађорђевић подарио „свом драгом народу“, био је према начину доношења „Октроисани“, а према времену доношења „Септембарски“.⁵⁶ Са аспекта радног права, овај устав садржи рестриктивније одредбе о социјално-економским и политичким правима, а Лубарда оцењује да припада типу либералистичког и индивидуалистичког концепта устава.⁵⁷ Септембарски устав је прокламовао слободу рада и слободу уговарања у привредним односима, као и обавезу државе да интервенише у слободу уговарања са циљем отклањања већ раније (код Видовданског устава) поменутих друштвених супротности.

На крају, Лубарда уставе „Прве Југославије (Краљевине СХС и Краљевине Југославије)“ оцењује као компромис између индивидуалистичког и социјалистичког концепта.⁵⁸ Што се тиче самог начела „отклањања друштвених супротности“, изнетог и у Видовданском и у Септембарском уставу, сматрамо да је уставотворац овим исказао намеру да младу државу, познату по хетерогености у националном, верском, политичком и економском смислу, начини хомогенијом по што је више параметара то било могуће, па тако и у нормативном смислу.

одредбе у Видовданском уставу“, С. Ђорђевић, Ј. Вучковић (ур.), *100 година од Видовданског устава*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2021, 285–304.

55 Боривоје Шундерић, „Устав и радно право“, *Радно и социјално право* 1–6/2006, Београд 2006, 33.

56 В. Петров, М. Станковић, 137.

57 Б. Лубарда, 81.

58 *Ibid.*, 80.

4. УСТАВИ „ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

Што се тиче периодизације развоја радног права у Југославији од Другог светског рата до замене социјалистичког поретка капиталистичким, Јовановић издваја три периода.⁵⁹ Први период: развој радног права од Другог светског рата до увођења самоуправљања 1950. године и доношења Уставног закона 1953. године (административна фаза); други период: развој радног права после увођења самоуправљања (самоуправна фаза); трећи период: радно право у условима друштвено-економске и политичке реформе.⁶⁰

По завршетку рата, држава преузима уређење важних питања из области радних односа и њихово сређивање и усклађивање са новонасталим условима.⁶¹ Устав ФНРЈ усвојен 31. јануара 1946. године био је (с обзиром на потпуно другачији карактер уставних одредби у односу на наше уставе из периода пре тога) велики „уставоправни заокрет Југославије“.⁶² Били су предвиђени јединство власти, државна својина над средствима за производњу, као и планска, нетржишна привреда.⁶³ Како Устав ФНРЈ из 1946. из корена мења економско-социјални и политички систем (уведен је концепт народне демократије, као и партијска тоталитарна држава), сходно новој идеологији овај устав гарантује и низ социјалних права, а уместо ранијих концепција о „праву на рад“ прокламује се „дужност рада“, подразумевајући да је „рад једини основ и извор свих вредности“.⁶⁴ Правноисторијски посматрано, у државама са комунистичким уређењем дужност рада је посматрана као мера која може допринети освајању демократије кроз политичку власт пролетеријата.⁶⁵

Изворно уставно уређење успостављено Уставом ФНРЈ из 1946. године није потрајало, јер је, након сукоба југословенског руководства са СССР-ом, започета изградња аутентичног модела социјалистичког уређења, названог „самоуправни социјализам“, а чији су темељи били друштвена својина над средствима за производњу и са-

59 Предраг Јовановић, *Радно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2018, 47.

60 *Ibid.*

61 Александар Балтић, Милан Деспотовић, *Радно право*, Савремена администрација, Београд 1980, 88.

62 В. Петров, М. Станковић, 142.

63 *Ibid.*

64 Б. Лубарда, 81.

65 Љубинка Ковачевић, *Заснивање радног односа*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2021, 124.

моуправљање.⁶⁶ Концепт самоуправљања је подразумевао: 1) самоуправљање произвођача у привреди; 2) самоуправљање радног народа у општини, граду и срезу; 3) самоуправљање радног народа у области просвете, културе и социјалних служби, а у новој терминологији овог модела социјализма средишње место добио је израз „радни народ“.⁶⁷ Верујемо да је до замењивања реалног социјализма самоуправним дошло више из политичких него из економско-друштвених разлога, с обзиром на поменути сукоб југословенског са совјетским политичким руководством.

У контексту ових промена, 1953. године донет је Уставни закон, који није представљао целовит устав, па су на снази остале одредбе Устава из 1946. године које нису укинуте овим законом, чија је велика новина била у томе што је држава први пут дефинисана као „социјалистичка“, као и то што се као носилац суверености појављује „радни народ“ („радни народ врши власт и управља друштвеним пословима“), чиме је класичан принцип народне суверености замењен сувереношћу дела народа који има класно обележје – радног народа.⁶⁸ Марковић наводи да у „Уставном закону сва власт припада радном народу, да радни народ врши власт и управља друштвеним пословима преко својих представника у народним одборима и народним скупштинама, у радничким саветима и другим самоуправним органима, као и непосредно путем избора, опозивања, референдума, зборовна бирача, савета грађана, учешћа грађана у управи и правосуђу, и путем других облика непосредног одлучивања“.⁶⁹ Такође, као облик социјално-економске дводомности (бикамерализма), уведено је Веће произвођача, чиме је, према Симовићу, „савезно представничко тело добило корпоративна обележја“.⁷⁰ Оваквим уређењем, према мишљењу аутора, радници су добили већа права него икада пре или после у националној уставној историји.

Уставом из 1963. године економско уређење се темељило на друштвеној својини, самоуправљању и самоорганизовању радних људи.⁷¹ Право на друштвено самоуправљање било је неприкосновено, а радни народ је био једини носилац власти и управљања друштвеним пословима.⁷² Уместо дотадашња два скупштинска већа, Устав из

66 *Ibid.*

67 *Ibid.*

68 *Ibid.*

69 Р. Марковић, 136.

70 В. Петров, М. Станковић, 144.

71 Члан 6 Устава СФРЈ, *Службени гласник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, бр. 14/1963.

72 *Ibid.*

1963. је предвидео чак пет, од којих је једно било општеполитичко (Савезно веће), а остала четири су била већа радних заједница – Привредно веће, Просветно-културно веће, Социјално-здравствено веће и Организационо-политичко веће.⁷³ Лубарда издваја члан 1 Устава из 1963. године (Део први – Друштвено и политичко уређење), који одређује Југославију као „савезну државу добровољно уједињених и равноправних народа и социјалистичку демократску заједницу засновану на власти радног народа и самоуправљању“.⁷⁴

Што се тиче Устава СФРЈ из 1974. године, Лубарда наводи концепт синтезе рада и управљања – самоуправљања („социјалистичке, федеративне, демократске“), као и синтезе власти, управљања и рада – „заједнице засноване на друштвеном самоуправљању“.⁷⁵ Прокламује се да су „носилац суверенитета радни људи и народи Југославије, а суштина социјализма се састоји у положају и улози човека у раду – самоуправљање је одлучивање радних људи о свом раду, условима и резултатима рада, о сопственим и заједничким интересима и усмеравању друштвеног развоја, остварујући власт и управљање другим друштвеним пословима“.⁷⁶ Лубарда такође наводи да „самоуправљање подразумева друштвену својину средстава за производњу – »сви имају и нико нема право својине«, а рад је услов присвајања производа друштвеног рада (лична својина стечена сопственим радом) и основ управљања друштвеним средствима“, као и још једно од основних начела радног права социјалистичке Југославије: „свако према способностима – свакоме према његовом раду“.⁷⁷ Долазило је до институционализовања самоуправљања у организацијама удруженог рада, месним заједницама, самоуправним интересним заједницама, као и друштвено-политичким заједницама, међусобним повезивањем и сарадњом тих организација и заједница.⁷⁸ Мада самоуправљање не искључује постојање синдиката, они нису као у административном социјализму схватани као „трнсмисиони“, иако, у пракси, синдикат није могао бити ни паралела партији, ни конкурент СКЈ.⁷⁹

На крају, Лубарда као главну одлику устава „Друге Југославије (ДФЈ, ФНРЈ и СФРЈ)“ – одређује „солидарност без слободе“.⁸⁰ Овај

73 *Ibid.*, 146.

74 Б. Лубарда, 81.

75 *Ibid.*

76 *Ibid.*

77 *Ibid.*, 81–82.

78 *Ibid.*, 82.

79 *Ibid.*

80 *Ibid.*, 81.

закључак чини се прихватљивим, будући да је домаћа уставна пракса пре Другог светског рата ишла на заштиту људских права прве генерације, док је за време „Друге Југославије“ фокус био више стављен на права друге генерације.

5. УСТАВИ ОД ПАДА СОЦИЈАЛИЗМА У ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ДО ВАЖЕЋЕГ УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Уставом Републике Србије из 1990. године била је предвиђена социјална тржишна економија, „заснована на слободама и правима човека и грађанина, на владавини права и социјалној правди“, слобода рада и учешће у управљању, као и „управљање и присвајање по основу својине и рада“ (у оквиру дела „Економско и социјално уређење“), затим и: „Својина и рад су основе управљања и учешћа у одлучивању“.⁸¹ Што се тиче индивидуалног радног права, било је зајамчено право на рад, а као његов интегрални део и – сигурност запослења, будући да је Уставом било прописано да је радни однос могао престати против воље запосленог само под условима и на начин утврђен законом и колективним уговором, а запослени су имали и право на ограничено радно време, на дневни и недељни одмор и на плаћени годишњи одмор и одсуство, у складу са законом (односно колективним уговором).⁸² Било је предвиђено и право на заштиту на раду, као и посебна заштита омладине, жена и инвалида, док се грађанима делимично способним за рад зајамчивало оспособљавање за одговарајући посао и услови за њихово запошљавање.⁸³

У погледу одредаба које се тичу колективног радног права, Устав Републике Србије из 1990. године најпре гарантује слободу синдикалног организовања и (синдикалног) деловања без одобрења, а Лубарда наводи да се у три одредбе спомињу колективни уговори о раду.⁸⁴ Чланом 37 овог устава било је предвиђено и право на штрајк, ако је у складу са законом, док је право на партиципацију овим уставом било уздигнуто на ранг уставног начела.⁸⁵ Као главну карактеристику (у оквиру радног права) Лубарда истиче „социјалну тржишну привреду“.⁸⁶

81 *Ibid.*

82 *Ibid.*

83 *Ibid.*, 83.

84 *Ibid.*

85 Члан 37 Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/1990.

86 Б. Лубарда, 82.

Уставом Савезне Републике Југославије из 1992. године предвиђено је да је нова држава заснована на владавини права, али Лубарда примећује да је, за разлику од Устава Републике Србије из 1990. године, била изостављена социјална правда.⁸⁷ Што се тиче одредаба о правима и слободама човека и грађанина, гарантован је био читав низ индивидуалних и колективних права.⁸⁸ Индивидуална права зајамчена овим уставом била су: слобода рада (која се огледала у слободном избору занимања и запослења), право на одговарајућу зараду, ограничено радно време, забрана принудног рада, право на дневни и недељни одмор, право на плаћени годишњи одмор, право на заштиту на раду, као и право на посебну заштиту омладине, жена, деце и инвалида.⁸⁹ Колективна права предвиђена Уставом Савезне Републике Југославије из 1992. године су: слобода синдикалног удруживања (изузев професионалних припадника војске и полиције), право на колективно преговарање, право на штрајк (изузев за државне службенике и професионалне припаднике војске и полиције), али није предвиђено право на партиципацију у одлучивању (за разлику од раније поменутог Устава Републике Србије из 1990. године), а што се тиче законодавне надлежности у погледу социјалних права, она је, на нивоу федерације, била веома сужена.⁹⁰ Као преовладавајуће начело овог устава Лубарда наводи идеју владавине права.⁹¹

Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора (Уставна повеља ДЗСЦГ) из 2003. године, а чији је саставни део била и Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама, препустила је у целости законодавну надлежност у области радног и социјалног права државама чланицама, где бисмо се сложили са Лубардином оценом да је тако у ДЗСЦГ изостао кохезивни елемент које има радно законодавство донето на савезном нивоу, као и да је на тај начин завршен дуги процес јачања законодавне надлежности федералних јединица у области радног и социјалног права, чиме се (поред конфедералних елемената садржаних у правним актима ДЗСЦГ) разграђује и социјална кохезија заснована на уређивању социјалних права на нивоу федерације у претходном периоду, у СФРЈ и СРЈ.⁹² У оквиру циљева ДЗСЦГ предвиђа се „стварање тржишне економије која се заснива на слободи предузетништва, конкуренцији и социјалној правди“, као и „очување и унапређење људског достојанства“, а за које

87 *Ibid.*

88 *Ibid.*

89 *Ibid.*

90 *Ibid.*

91 *Ibid.*

92 *Ibid.*

Лубарда сматра да су утицали на то да се и одређена основна социјална права прокламују у Повељи о људским и мањинским правима.⁹³

Основна социјална права прокламована у Повељи о људским и мањинским правима и грађанским слободама у погледу начела су: забрана дискриминације; забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада, укључујући трговину људима; сексуално или економско искоришћавање лица које је у неповољном положају.⁹⁴ У погледу индивидуалних права, Повеља о људским и мањинским правима зајамчује „право на рад, у складу са законом. Државе чланице стварају услове у којима свако може да живи од свог рада“, односно прокламује се да „свако има право на правичне и одговарајуће услове рада, а нарочито на правичну накнаду за свој рад“. Што се тиче колективних права предвиђених овом Повељом, поред слободе синдикалног удруживања (без претходног одобрења, уписом у регистар надлежног органа), предвиђа се и да „запослени имају право на штрајк, у складу са законом“.⁹⁵ Ипак, Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама не предвиђа и право на партиципацију у одлучивању.⁹⁶

6. УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ИЗ 2006. ГОДИНЕ

Устав Републике Србије из 2006. године кориговани је Устав Републике Србије из 1990. године.⁹⁷ Актуелни устав заснован је на непотпуним елементима концепта социјалне тржишне економије.⁹⁸ Као уставна начела наводе се грађанска демократија, људска и мањинска права и слободе, и припадност европским принципима и вредностима.⁹⁹ Лубарда оцењује да је Устав из 2006. године заснован на непотпуним елементима концепта социјалне тржишне економије.¹⁰⁰ Прокламује се и социјални дијалог између синдиката и послодавца као метод усклађивања социјалног и економског положаја запослених у условима тржишне привреде, али се не помиње право на партиципацију у одлучивању по основу рада.¹⁰¹

93 *Ibid.*

94 *Ibid.*

95 *Ibid.*

96 *Ibid.*

97 *Ibid.*

98 *Ibid.*

99 Члан 1 Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006 и 115/2021.

100 Б. Лубарда, 83.

101 *Ibid.*

Што се тиче равноправности полова, наводи се: „Држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности“.¹⁰² Такође, члан 21. садржи и додатне одредбе о забрани дискриминације: „Пред Уставом и законом сви су једнаки. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима“. У овој одредби аутор примећује мере тзв. позитивне дискриминације.¹⁰³

Актуелним уставом је такође забрањено ропство, положај сличан ропству и принудни рад.¹⁰⁴ То се види из 26. члана Устава: „Нико не може бити држан у ропству или у положају сличном ропству. Сваки облик трговине људима је забрањен. Забрањен је принудни рад. Сексуално или економско искоришћавање лица које је у неповољном економском положају сматра се принудним радом. Принудним радом се не сматра рад или служба лица на издржавању казне лишења слободе, ако је њихов рад заснован на принципу добровољности, уз новчану надокнаду, рад или служба лица на војној служби, као ни рад или служба за време ратног или ванредног стања у складу са мерама прописаним приликом проглашења ванредног или ратног стања“.

102 Члан 15 Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006 и 115/2021 .

103 Позитивна дискриминација, односно афирмативна акција (енг. *affirmative action*), подстицајне мере или преференцијални третман је заједнички назив за скуп разноврсних мера које се предузимају у корист одређених група (етничких мањина, домородачких народа, жена и сл.) и њихових припадника, како би се отклониле последице дискриминације а могуће и запостављања којима су те групе раније биле изложене. Циљ ових мера јесте отклањање неправде и да се припадници ових група, а и саме групе као такве, доведу у стање стварне једнакости са осталим грађанима и групама у датом друштву. Да би се ове мере увеле, морају кумулативно испунити следеће услове: да су објективно потребне; да трају само до постизања циља због кога су уведене – пуне равноправности са осталима. У основи, ове мере своде се на системски утврђено и правом прописано фаворизовање односних група и њихових припадника. Потреба за преференцијалним третманом проистиче из чињенице да је за постизање стварне равноправности и једнакости положаја група о којима је реч, као и њихових припадника, са осталим становништвом, није довољно обезбедити им само једнака права са осталима и недискриминацију, већ је нужно пружити им и нека шира, додатна права, јер без тих права, мада би били формално једнаки, не би били и стварно једнаки, М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, 255–256.

104 Б. Лубарда, 84.

Што се тиче учешћа грађана у управљању јавним пословима прокламује се да „грађани имају право да учествују у управљању јавним пословима и да под једнаким условима ступају у јавне службе и на јавне функције“.¹⁰⁵ Чланом 60 гарантује се право на рад: „Јемчи се право на рад, у складу са законом. Свако има право на слободан избор рада. Свима су, под једнаким условима, доступна сва радна места. Свако има право на поштовање достојанства своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада, потребну заштиту на раду, ограничено радно време, дневни и недељни одмор, плаћени годишњи одмор, правичну накнаду за рад и на правну заштиту за случај престанка радног односа. Нико се тих права не може одрећи. Женама, омладини и инвалидима омогућују се посебна заштита на раду и посебни услови рада, у складу са законом“, док се чланом 61 предвиђа право на штрајк: „Запослени имају право на штрајк, у складу са законом и колективним уговором. Право на штрајк може бити ограничено само законом, сходно природи или врсти делатности“. Рад малолетних лица регулисан је чланом 66 („Посебна заштита породице, мајке, самохраног родитеља и детета“), 4. ставом: „Деца млађа од 15 година не могу бити запослена нити, ако су млађа од 18 година, могу да раде на пословима штетним по њихово здравље или морал“. Аутор уочава да је на основу члана 66 могуће да малолетници старији од 15 година заснују радни однос, док малолетници млађи од 15 година не могу да заснију радни однос, али нема одредби које би забрањивале радно ангажовање малолетника по другом основу.

Социјална заштита је у нашем актуелном уставу одређена чланом 69 („Социјална заштита“): „Грађани и породице којима је неопходна друштвена помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба, имају право на социјалну заштиту, чије се пружање заснива на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства. Права запослених и њихових породица на социјално обезбеђење и осигурање обезбеђују се законом. Запослени има право на накнаду зараде у случају привремене спречености за рад, као и право на накнаду у случају привремене незапослености, у складу са законом. Инвалидима, ратним ветеранима и жртвама рата пружа се посебна заштита, у складу са законом. Фондови социјалног осигурања оснивају се у складу са законом“. Лубарда примећује да, за разлику од Устава Републике Србије из 1990. године, Устав из 2006. не предвиђа право на социјалну сигурност запослених и других грађа-

105 Члан 53 Устава Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006 и 115/2021.

на.¹⁰⁶ Пензијско осигурање уређено је чланом 70 („Пензијско осигурање“): „Пензијско осигурање уређује се законом. Република Србија стара се о економској сигурности пензионера“.

Што се тиче ступања припадника националних мањина на јавне функције и вршења јавних послова од стране националних мањина, члан 77 („Равноправност у вођењу јавних послова“) то питање решава на следећи начин: „Припадници националних мањина имају, под истим условима као остали грађани, право да учествују у управљању јавним пословима и да ступају на јавне функције. При запошљавању у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе води се рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина“. Аутор закључује да је уставотворац оваквом одредбом имао за циљ како спречавање дискриминације и евентуалне асимилације путем императивне норме о запошљавању у државним органима, јавним службама, органима аутономне покрајине и јединицама локалне самоуправе, тако и што потпунију интеграцију припадника националних мањина у друштвене догађаје у Републици Србији.

Чланом 82 ставом 3 предвиђа се да се утицај тржишне привреде на социјални и економски положај запослених усклађује кроз социјални дијалог између синдиката и послодаваца, док се чланом 83 гарантује слобода предузетништва. Иако слободу предузетништва, интеграцију националних мањина, регулисање пензијског осигурања и афирмативне мере према угроженим групама сматрамо за добро решење, примећује се одсуство права на партиципацију, као и права на социјалну сигурност, што, према ауторовом мишљењу, представља корак уназад у односу на права запослених у уставима из социјалистичког периода.

7. ЗАКЉУЧАК

Домаће право је током последња два века доживљавало велике промене у свим сферама, па тако и у сфери радног права. Измене државног и друштвеног уређења земље током XX века узроковале су корените промене целокупног правног поретка. Период националног ослобођења, рушења остатака старог турског феудалног система и његове замене капиталистичким током XIX века обележило је доба политичких превирања и неколико промена највишег правног акта прво Кнежевине Србије, а затим и Краљевине Србије. Касније су

106 Б. Лубарда, 84.

се, са растом индустрије и појавом фабрика и железница, појавили и први захтеви за увођење заштите на раду, као и посебне заштите жена и омладине. Ове изазове је тадашња Краљевина СХС покушала да реши на најбољи могући начин и да омогући равноправност грађана и превазилажење друштвених супротности, како у економском, тако и у верском, политичком и етничком смислу.

Нови систем успостављен након Другог светског рата (који се прво наслањао на Совјетски Савез, као и на материјалну помоћ која је долазила одатле у Југославију, а онда убрзо направио потпуни заокрет у својој спољној политици у односу на СССР) имао је за циљ да, у складу са својом идеологијом и политиком, успостави своја начела у свакој сфери друштвеног живота, па тако и у области радног законодавства. Током овог периода су спроведене корените промене у односу на претходни систем, а као главна новина уведен је концепт „радничког самоуправљања“, а у складу са споменутим идеолошким начелима тадашњег режима. На крају XX века дошло је до смене социјалистичког поретка капиталистичким, тако да је степен економских слобода унутар нашег друштва повећан, а слобода предузетништва призната као једно од права сваког грађанина. Међутим, солидарност у актуелном уставу из 2006. године је на нижем нивоу у односу на уставе из социјалистичког периода, што се огледа у одсуству права на партиципацију, као и у недостатку одредаба о социјалној заштити, што аутор не сматра за најбоље решење.

Пред систем који је развој радног права започео укидањем феудалних друштвених односа и кулука и успостављањем слободног избора занимања, а наставио стварањем планске привреде и, касније, уникатног концепта радничког самоуправљања, а на крају завршио преласком на тржишну, капиталистичку привреду – данас се постављају нови изазови. Нове појаве попут вештачке интелигенције и масовног преласка на онлајн режим рада, као и нестанак појединих занимања, праћен настанком нових, паралелно са развојем технологије, изискују прилагођавање националног правног система на услове које ће донети будућност. Улога правника у Републици Србији биће комплексна, с обзиром на то да ће стварање како уставних, тако и законских норми, на најоптималнији начин, бити велики изазов.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Устав Књажевства Србије из 1835. године (Сретењски устав), Миодраг Радојевић (прир.), *Српски уставни: од 1835. до 1990. године: са уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, Граматик, Београд 2004.

- Устав Књажевства Србије из 1869. године, сајт Управе за заједничке послове републичких органа, линк: <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Ustav%20knjazevstva%20Srbije%201869.pdf>, приступљено 19. 03. 2024.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/1990.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Устав СФРЈ, *Службени гласник Социјалистичке Федеративне Републике Југо-славије*, бр. 14/1963.

ЛИТЕРАТУРА:

- Александар Балтић, Милан Деспотовић, *Радно право*, Савремена администрација, Београд 1980.
- Александар Ђорђевић, *Уставне гаранције радних права у Републици Србији – раднојравни аспекти*, мастер рад (необјављен), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2023.
- Предраг Јовановић, *Радно право*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2015.
- Слободан Јовановић, *Уставобраници и њихова влада (1838–1858)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1933.
- Љубица Кандић, „Социјално-економске одредбе Видовданског устава и Вајмарски устав“, *Зборник радова* 3/1969, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, 321–337.
- Љубинка Ковачевић, *Правна субординација у радном односу и њене границе*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2013.
- Љубинка Ковачевић, *Заснивање радног односа*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2021.
- Љубинка Ковачевић, Шундерић Боривоје, *Радно право*, ЈП Службени гласник, Београд 2021.
- Бранко Лубарда, *Увод у радно право: са елементима социјалног права*, Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво, Београд 2021.
- Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво, Београд 2022.
- Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804–1914*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке / НИП Погледи, Крагујевац 2008.
- Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међунаордна људска права*, Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво, Београд 2021.
- Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво, Београд 2020.

Теофило Поповић, *Радно њраво*, Службени лист СФРЈ, Београд 1980.

Дарко Симовић, Ивана Крстић Мистрицеловић, „Проширивање традиционалне уставне материје – социјалне и економске одредбе у Видовданском уставу“, Ђорђевић Срђан, Вучковић Јелена (ур.), *100 година од Видовданској устави*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац 2021, 285–304.

Боривоје Шундерић, „Устав и радно право“, *Радно и социјално њраво* бр. 1–6/2006, 29–38.

Anton Ravnić, *Osnove radnog prava – domaćeg, usporednog i međunarodnog*, Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb 2004.

Vojislav BILBIJA*

CONSTITUTION AS THE SOURCE OF LABOR LAW OF SERBIA AND YUGOSLAVIA

Summary

In this paper we will look at the constitutions of the Principality of Serbia (1815–1882), Kingdom of Serbia (1882–1918), constitutions during the interwar period (1918–1945), constitutions of FPRY and SFRY (1945–1992), The Constitution of FRY (1992–2003), The Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro (2003–2006) from 2003. up to special review on the Constitution of the Republic of Serbia (which is still in power up to present day), from the view of the labour law. The opinions stated in works that are cited will possibly be complemented by the author with his personal judgment about certain issues, sometimes even directly explaining source of labour law.

Keywords: *Labour law. – Constitution. – Abolition of feudalism. – Concept of self-management.*

Рад приспео / Paper received: 4. 5. 2024.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 2. 6. 2024.

* Fourth year undergraduate student, University of Belgrade, Faculty of Law; bilbijavojislav@gmail.com.